

สำนักพลเมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชน บนเส้นทางประชาสังคม

กรุงเทพฯ: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, เมษายน 2542,
ยุทธนา วรณพิติกุล และ สุพิธา เริงจิต เรียบเรียง
ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล คำนำ, 240 หน้า ราคา 220 บาท.

บัณฑิต จันทรโรจนกิจ

ใ

นยุคที่สังคมไทยกำลังตื่นตัวเรื่องประชาสังคม ความเข้าใจเรื่อง “สำนักพลเมือง” เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เนื่องจากความเป็นพลเมืองแบบไทย มีความหมายที่แปรเปลี่ยนไปมากนับแต่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนถึงยุคประชาธิปไตยที่มีความต้องการสำนักพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสิทธิและหน้าที่ของตนเอง

หนังสือเล่มนี้ได้หยิบเอางานวิชาการที่สำคัญหลายชิ้นมาเรียบเรียงและย่อให้อ่านง่ายด้วยภาษาและลีลาแบบสารคดี เพื่ออธิบายที่มาที่ไป ตลอดจนความสำคัญและปรากฏการณ์ของสิ่งที่เรียกว่า “สำนักพลเมือง” โดยแบ่งออกเป็นสามส่วนหลัก ๆ ได้แก่ ภาคหนึ่ง จากไพร่สู่พลเมือง, ภาคสอง การเมืองภาคประชาชน: ไม่มีอคติวันมัวขาว และ ภาคสาม บนเส้นทางสู่นาคต: พลเมืองความหมายใหม่ของประชาชน

แต่หากจะนับบทนำของหนังสือที่พยายามลำดับเหตุการณ์สำคัญของประเทศไทยในกระแสการพัฒนากว่า 4 ทศวรรษก็เป็นส่วนที่มีอาจมองข้ามไปได้เช่นกัน เพราะช่วยให้เราได้เห็นภาพรวมของ ความรุ่งเรือง ความตกต่ำ ความล่มสลาย และความฟุ้งเฟ้อของคนกลุ่มต่าง ๆ โดยภาพรวม นับว่าช่วยปูพื้นฐาน และชี้ชวนให้

ตั้งข้อสงสัยว่ากระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาได้เปิดโอกาสให้กับคนกลุ่มใดเป็นพิเศษ และคนกลุ่มไหนที่ตกภายใต้วังวนของการพัฒนาแบบเดิม และมีนัยสำคัญที่เกี่ยวข้องไปถึงสำนักของความเป็นพลเมือง และประชาธิปไตย

ในส่วนแรกของหนังสือฉายให้เห็นพัฒนาการของสังคมไทยในแง่โครงสร้างสังคมการเมือง ที่เปลี่ยนแปลงไปตามฐานทางเศรษฐกิจการเมือง จากความหมายของคำว่า ไพร่-ราษฎร-พลเมือง ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนมาสู่พลเมืองในอีกความหมายหนึ่ง

จากความเป็นไพร่ซึ่งเป็นระบบควบคุมกำลังคน¹ ซึ่งอยู่บนฐานของวัฒนธรรมความจงรักภักดี แต่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับรัฐนั้น ยังมีระยะห่างกัน โดยมีมูลนายเป็นตัวเชื่อม จากนั้น เมื่อรัฐแยกตัวจากสังคม ระบอบการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็เข้ามาแทนที่ สังคมก็

1. ความหมายของระบบไพร่ขึ้นอยู่กับกรอบการวิเคราะห์ที่ต่างกันด้วยเช่นกัน ไพร่คต อัญชลี สุสัยนันท์. “ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่องานวิจัยในรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524. และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. “สังคมไทยจากศักดินาสู่ทุนนิยม”, วารสารธรรมศาสตร์, 11:2 (มิ.ย. 2525) น. 128-164

ถูกรัฐควบคุมผ่านกลไกทางอุดมการณ์ผ่านระบบการศึกษา การกล่อมเกล่าผ่านหนังสือ “พลเมืองดี” ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี จากไพร่ที่เป็นเพียงทาสรับใช้สมบัติหรือแรงงานของมูลนายมาเป็นพลเมืองดีในกรอบของชาติ แม้จะเข้าสู่ยุคประชาธิปไตยการเป็นพลเมืองดียังคงหมายถึงการไม่ต่อต้านนโยบายจากรัฐ และมีแรงผลักดันระหว่างพลเมืองในกรอบของรัฐ กับการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการดำรงอยู่รอดในรัฐ ระหว่างคนที่มีสำนึกเสรี กับรัฐที่ต้องการกำกับความคิดและความประพฤติทางศีลธรรมของคนเมื่อไม่สอดคล้องกัน คนสามัญจำนวนหนึ่งจึงถูกกีดกันไปอยู่รอบนอกของสังคมในนามของคนบ้าหรือคนขวางโลก ดังเช่น นักก-ก.ส.ร. กุหลาบ, เทียนวรรณ และ นายนรินทร์ (กลิง) หรืออดีต พระพนมสารรินทร์ แม้จะเข้าสู่ยุครัฐธรรมนูญแล้วบรรดาผู้ที่มีสำนึกเสรีอันเป็นสำนึกของพลเมืองแบบใหม่ที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดชะตากรรมของตนเองก็ยังพบกับการกำหราบปราบปรามให้ถอยร่นเข้าสู่ชายขอบสังคมในกรณี 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ที่แปร “นายเมือง” ให้เป็น “นายเถื่อน” อีกครั้ง แต่คนหนุ่มสาวเหล่านั้นก็ต้องถอยร่นคืนเมืองด้วยวิกฤตทางยุทธศาสตร์และอุดมการณ์สังคมนิยม ตลอดจนความซับซ้อนของปัญหาสังคมและโครงสร้างสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมที่แปรเปลี่ยนไป เพราะรัฐเองก็มิได้หยุดนิ่ง หากแปรไปอย่างสัมพันธ์

เหตุใดจึงต้องต่อต้านรัฐ? คำถามนี้คงสามารถหาคำตอบได้ในบทที่ 6 และ ส่วนที่ 2 ของหนังสือที่แสดงให้เห็นว่าการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมแบบเดิมทำให้เกิดปัญหาในกระบวนการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นความล่มสลายของชนบทไทย ช่องว่างทางรายได้และการสูญเสียทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่า โดยเฉพาะคน ซึ่งมีปัญหาเฉพาะส่วนอีกต่อไป แต่เป็นปัญหาในระดับโครงสร้าง แนวคิดใหม่ๆ ในการพัฒนาก็ถูกเสนอผ่านแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางและมีเป้าหมายที่จะลดความสำคัญของภาครัฐและลดการพึ่งพิง

ระบบระบอบราชการ และให้ความสำคัญกับชุมชน (หน้า 93) ซึ่งเป็นกระบวนการที่คนใหม่ที่ปลดปล่อยตัวตนของพลเมืองออกจากกรอบพึ่งพิงฝากชีวิตไว้กับรัฐ ให้เป็นพลเมืองที่มีสำนึกเสรี พร้อมทั้งจะปกครองตนเองและเผชิญชะตากรรมด้วยความสง่างาม ขณะที่รัฐเองก็ควรยอมรับความแตกต่าง หลากหลายของกลุ่มคน กลุ่มปัญหาที่หลากหลาย เพื่อสร้างพื้นที่ทางประชาสังคม (civil society) ร่วมกันอย่างเท่าเทียม

ส่วนที่สองของหนังสือ ยุทธนาและสุพิทาได้ยกเอาตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในสังคมไทย ตั้งแต่ภาคชนบท เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มพิทักษ์ป่า จนถึงภาคเมืองอย่างการปิดถนนเพื่อ ‘ปลูกชุมชน’ สร้างลานคนเมือง หรือประชาคมเมือง ทั้งนี้กระบวนการเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มียุทธศาสตร์อยู่ที่การกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ลดบทบาทของรัฐจากฝ่ายนำให้มาเป็นฝ่ายสนับสนุน และถูกตรวจสอบจากประชาสังคมมากขึ้น

ไม่เพียงแต่เท่านั้น ยุทธนาและสุพิตายังได้วิจารณ์ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่ถูกครอบงำโดยบรรษัทขนาดใหญ่และยกตัวอย่างระบบเศรษฐกิจทางเลือก เช่น การใช้เงินตราท้องถิ่น ธุรกิจชุมชน ตลอดจนเสนอจริยธรรมทางเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนความตระหนักถึงหลักการความพอเพียง การไม่โลภ และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

ทางออกของการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจที่ก่อวิกฤตนั้นจึงต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาสังคมเสียใหม่ โดยลดบทบาทของรัฐ การใช้สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ และเสริมด้วยบทบาทของเครือข่ายการพัฒนาตนเองของภาคประชาสังคม

ภาคสุดท้ายของหนังสือ เสนอทางเลือกออกจากการพัฒนากระแสหลัก เพื่อปรับเปลี่ยนเข้าสู่การพัฒนาจิตสำนึกพลเมืองแบบใหม่ที่มีความตื่นรู้ รับผิดชอบ มีจิตสาธารณะ เพื่อเพิ่มพูนความเคารพในความหลากหลาย โดยเริ่มจากครอบครัว โรงเรียนและศาสนา อีกทั้งยังต้องเรียกร้องจากสื่อมวลชนที่มีสำนึกของความรับผิดชอบต่อ

และผู้รับสื่อที่มีความตื่นตัว

ส่วนที่ไม่อาจเรียกว่าข้อบกพร่อง แต่น่าจะเป็นส่วนที่ทำให้หนังสือเล่มนี้สมบูรณ์มากขึ้นในความเห็นของผู้แนะนำหนังสือคงจะมีอยู่สองประเด็น ประเด็นแรก เป็นเรื่องการอธิบายความหมายของสำนักพลเมืองและสัมพันธภาพระหว่างรัฐกับสังคม เช่น ระบอบไพร่สิ้นสุดเมื่อใด จนดูเหมือนระบอบไพร่ปลาสนาการไปเสียเฉยๆ และในส่วนที่เกี่ยวกับสำนักพลเมืองในความรู้ของชนชั้นนำที่อรอดจักษ์ สัตยานุรักษ์ (2532)² อธิบายว่าชนชั้นนำไทยมองราชกรว่าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐตามแนวทฤษฎีองคัพยพและถูกปรับเปลี่ยนใหม่โดยมิได้หยุดนิ่งน่าจะช่วยทำให้เห็นพัฒนาการของสำนักเรื่องพลเมืองในอีกด้าน

ประเด็นที่สอง การอธิบายสำนักพลเมืองแบบใหม่หรือแบบทางเลือก ยังคงตั้งอยู่บนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนซึ่งแนวคิดนี้ไม่ถูกวิพากษ์ในงานของยุทธนาและสุพิตา และกล่าวไปแล้วแนวคิดนี้เพิ่งจะถูกสร้างขึ้นมาเมื่อราวสองทศวรรษนี้เอง ดังนั้นควรจะพิจารณาบทวิพากษ์แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในวิทยานิพนธ์ปริญญาามานุษยวิทยา-มหาบัณฑิต ของยุคติ มุกดาวิจิตร³ ประกอบกันไป เพื่อ

แสดงให้เห็นกระบวนการสร้างและก่อตัวของเอกลักษณ์ของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ดูเหมือนว่าความพยายามของยุทธนาและสุพิตาที่จะอธิบายเส้นทางของ “สำนักความเป็นพลเมือง” จะเป็นเรื่องใหญ่เกินกว่าหนังสือเล่มเดียวจะอธิบายได้ครอบคลุม แต่ความพยายามรวบรวมข้อมูลจำนวนมาก และการทำการบ้านที่ต้องย่องงานวิชาการให้มีความสิ้นไหลดี น่าอ่าน และร้อยรัดออกมาเป็นหนังสือเล่มนี้ นับว่าเป็นการทำการบ้านที่เอาจริงเอาจังทีเดียว หนังสือเล่มนี้จึงไม่เพียงแต่จะมีหัวเรื่องและเนื้อหาสะดุดสายตาของผู้อ่านเท่านั้น หากยังชี้ชวนให้ผู้อ่านได้ขบคิดต่อถึงแรงผลักดันระหว่างรัฐกับประชาสังคม และเผ่าจับตาทิศทางของสัมพันธภาพของทั้งสองส่วนว่าจะนำไปสู่หนใด

ที่สำคัญ ในบทส่งท้ายได้กล่าวถึงอุดมคติอันเป็นเป้าหมายปลายทางและความเป็นจริงที่เราควรจะต้องมองเห็นถึงความแตกต่างหลากหลายของอุดมคติและความเคลื่อนไหวทางสังคม และเรียนรู้ที่จะยอมรับในความแตกต่างอันเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาประชาสังคม

2. อรอดจักษ์ สัตยานุรักษ์. ‘การเกิดแนวคิด ‘หน้าที่พลเมือง’ ในรัฐไทยสมัยใหม่’ , ใน รัฐศาสตร์สาร, 14:3-15:1 (กันยายน 2531-เม.ย. 2532)

3. ยุคติ มุกดาวิจิตร. การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538